«ՆՊԱՏԱԿԱՅԻՆ ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄ» ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅԱՆ ՕՊԵՐԱՑԻՈՆԱԼԻԶԱՑԻԱՆ, ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ ԵՎ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԲԱՂԱԴՐԻՉՆԵՐԸ *

ՀՏԴ 159.9 *DOI: 10.52063/25792652-2023.4.19-148*

ՆԱԻՐԱ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
Խ. Աբովյանի անվան հայկական
պետական մանկավարժական համալսարանի
կրթության հոգեբանության և սոցիոլոգիայի ֆակուլտետի
զարգացման և կրթության հոգեբանության ամբիոնի դասախոս,
ք. Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
harutyunyannaira@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0833-0851

Հոդվածի նպատակն է վերլուծել անձի նպատակային դիրքորոշումների հիմնահարցը, մշակել դրանց բովանդակային բաղադրիչների որոշակիացման և գործառնական կազմի մշակման ալգորիթմները: Սույն նպատակին հասնել հնարավոր է հետևյալ խնդիրների լուծմամբ. քանի որ հասկացությունը բարդ է հասկացման և սահմանման համար, այն տարբեր մեկնաբանումներ և հայեցակարգային ուղղություններ ունի արևմտյան և ռուսական գրականության մեջ, ուստի կարևոր խնդիր է սահմանել նշված հասկացությունը, շեշտադրել բոլոր էական կողմերը: Հավատարիմ մնալով հասկացության հեղինակի՝ Ա. Ասմոլովի մոտեցմանը՝ հաջորդ խնդիրն է կատարել «նպատակային դիրքորոշում» հասկացության բովանդակային մեկնաբանումը, տալ դրա բաղադրիչների կազմը, ցուցիչների ալգորիթմը և փոփոխականների համակարգը: Նշված խնդիրների լուծման համար իրականացվել են հասկացության օպերացիոնալիզացիա և ինտերպրետացիա: Նպատակային դիրքորոշումների հայեցակարգային ապարատի և դրանց մեթոդաբանական գործիքների միջև կապ հաստատելու ընթացակարգը մանրամասն ներկայացված է հոդվածում, որպես արդյունք առանձնացված են հասկացության բաղադրիչ կողմերը, դրանց ցուցիչները և փոփոխականները: Օպերացիոնալիզացիայի քայլերն են՝ հասկացության պարզաբանում այն տեսության տեսանկյունից, որում այն ներառված է, հստակեցում՝ նրա տեղը այս տեսության կառուցվածքում, և կապը նրա մյուս հասկացությունների հետ:

Որպես արդյունք հեղինակը ներկայացնում է նպատակային դիրքորոշումները չորս խումբ բաղադրիչների և վերջիններիս ենթաբաղադրիչների համակարգի միջոցով: Որպես հիմնական բաղադրիչներ առանձնացվել են մոտիվացիոն, կանխատեսման, գնահատման և ռեֆլեքսիվ բլոկները:

Հիմնաբառեր՝ *նպատակային դիրքորոշում, հասկացության օպերացիոնալիզացիա, նպատակադրում, դիրքորոշումների հիերարխիա, իմաստային դիրքորոշում, գործառնական դիրքորոշում, ռեֆլեքսիա*:

---

* Հոդվածը ներկայացվել է 18.10.2023թ., գրախոսվել՝ 07.11.2023թ., տպագրության ընդունվել՝ 30.12.2023թ.:

Նախաբան

Հիմնախնդրի մշակվածության աստիճանը: «Նպատակային դիրքորոշում» եզրույթի կիրառումը հոգեբանական գրականության մեջ կապվում է ռուս հոգեբան Ա. Գ. Ասմոլովի անվան հետ, որը տալիս է միայն տերմինի գիտական սահմանումը, սակայն բովանդակային բաղադրիչները մնում են չբացահայտված: Հեղինակը և հետագա այլ գիտնականներ չեն անդրադարձել կառուցվածքային տարրերի որոշման և դրանց չափման հիմնահարցերին: Նպատակային դիրքորոշումները հիերարխիկ տեսության մեջ միջանկյալ օղակներ են իմաստային դիրքորոշումների և օպերացիոնալ դիրքորոշումների միջև (Асмолов 13):

Ռուս հոգեբան Ա. Գ. Ասմոլովը ներկայացնում է այն գաղափարը, որ մարդու գործունեության կառավարման մեջ դիրքորոշումների համակարգը խաղում է գործունեության կայունացման, պահպանման և կարգավորման մեխանիզմի դեր դրա իրականացման տարբեր մակարդակներում: Ժամանակակից հոգեբանության մեջ մոտիվացիան հասկացվում է նաև որպես մի բան, որը դրդում, իմաստ է ստեղծում, ուղղորդում և կարգավորում է գործունեությունը: Այս գործառույթները բաշխվում են գործունեության մոտիվացիայի և դիրքորոշման միջև հետևյալ կերպ՝ գործունեության դրդապատճառները և դրա կազմում ընդգրկված գործողությունների նպատակները ապահովում են գործունեության իմաստի ձևավորումն ու մոտիվացիան, իսկ դիրքորոշումը ապահովում է դրա պահպանումն ու կարգավորումը տարբեր մակարդակներում՝ գործունեության մեջ ընդհանրապես, գործողություններում և գործառնություններում (Асмолов 15):

Նման կարգավորման առաջատար մակարդակը իմաստային դիրքորոշման մակարդակն է, որը հոգեբանորեն փոխկապակցված է գործունեության դրդապատճառների հետ: Նման դիրքորոշումը մարդու՝ որպես անձի համար համապատասխան գործունեության իմաստն արտահայտելու ձև է: Գործունեության կարգավորման մեջ բովանդակության և դերի առումով առաջնային դիրքորոշումը, ըստ Դ. Ն. Ուզնաձեի և Շ. Ն. Չխարտիշվիլիի, մոտ է նրանց մոտիվացնող գործառույթների նման ըմբռնմանը: «Անձնավորության ընդհանուր առաջնային դիրքորոշման» և «անձնային իմաստ» հասկացությունները, ըստ Ա. Գ. Ասմոլովի, «նկարագրում են մարդու գործունեության կարգավորման միասնական ընդհանուր մեխանիզմի ասպեկտները»: Իմաստային կամ առաջնային դիրքորոշումը ապահովում է գործունեության ընդհանուր նպատակաուղղվածությունը և գործունեության ներքին հոգեբանական ամբողջականության պահպանումը: Գործունեության կարգավորման ամենաբարձր մակարդակում ծնված իմաստաբանական պարամետրը վերահսկում է դրա հիմքում ընկած, նպատակային և օպերացիոնալ/գործառնական մակարդակները՝ միավորելով դրանք մեկ ամբողջության մեջ և ստորադասելով գործունեության դրդապատճառը: Այս առիթով Ա. Գ. Ասմոլովը գրում է, որ իմաստային դիրքորոշումը զտիչ ֆունկցիա է կատարում ստորին մակարդակների դիրքորոշման նկատմամբ՝ դրանցից ընտրելով նրանց, որոնք համապատասխանում են գործունեության նպատակին, դրա դրդապատճառին, և արգելափակում է այդ դիրքորոշման դրսևորումները, որոնք չեն համընկնում նպատակին (Бжалава 23, Прангишвили 122):

Իմաստային դիրքորոշումը կայունացնում է գործունեության ընթացքը դրա իրականացման ամենաբարձր մակարդակում, այսինքն՝ պահպանում է գործունեության ընդհանուր ուղղությունը, չնայած նույն դրդապատճառով (նույն իմաստային դիրքորոշման դեպքում) գործունեության բովանդակությունը իր ստորին մակարդակներում՝ գործողություններ և գործառնություններ, որոնք համապատասխանում են նպատակային և գործառնական դիրքորոշումներին, կարող են տարբեր լինել: Իմաստային դիրքորոշման ազդեցությունը գործունեության վրա դրսևորվում է մասնավորապես գործունեության դրդապատճառին համապատասխան նպատակների և միջոցների ընտրության մեջ:

Ա. Ասմոլովի դիրքորոշման հիերարխիկ մոդելի երկրորդ մակարդակը նպատակային դիրքորոշումն է: Դա որոշվում է այն նպատակներով, որոնց հաջորդականությամբ գործունեությունը գործնականում իրականացվում է: Նպատակ դնելը հասկացվում է որպես որոշակի գործողություն կատարելու և դրա հետ կապված գիտակցված նպատակին հասնելու անձի պատրաստակամություն: Նպատակների կարգավորումները առաջանում են, երբ որոշակի իրավիճակում կա դրված նպատակ: Նման պարամետրին համապատասխան նպատակին հասնելուն պես հաջորդ նպատակային դիրքորոշումը թարմացվում է, եթե, իհարկե, անձի կողմից իրականացվող գործունեությունը ավարտված չէ: Նպատակ դնելը իրականացնում է գործողությունը կայունացնելու գործառույթը, որին նախորդում է գիտակցված, ակնկալվող արդյունքը՝ նպատակը (Асмолов 16):

Գործառնական դիրքորոշումը անձի պատրաստակամությունն է՝ որոշակիորեն իրականացնելու գործողություն դրված նպատակին հասնելու համար: Նման դիրքորոշում առաջանում է դրված նպատակը պայմանների, ներկա իրավիճակի հետ փոխկապակցելու հիման վրա, ինչը թելադրում է դիմել այս միջոցներին:

Այսինքն՝ դիրքորոշումների իմաստային մակարդակը պատասխանատու է նպատակադրման հիմնական այն վեկտորի ստեղծման համար, որի հիման վրա էլ անձը կդնի որոշակի նպատակներ և կկազմակերպի այդ նպատակներին հասնելու գործողությունները՝ համապատասխանաբար ակտիվացնելով նպատակային և գործառնական դիրքորոշումների մակարդակները:

Նպատակային դիրքորորոշումների ազդեցության ուսումնասիրման համար մենք իրականացրել ենք հասկացությունների օպերացիոնալիզացիա, որպեսզի պարզենք, թե կառուցվածքային և բովանդակային ինչպիսի բաղադրիչներից են կազմված վերանշյալ հասկացությունները, ինչպես են դրանք դրսևորվում գործունեության մեջ, որոնք են դրանց ալգորիթմները գործողությունների փուլում:

Մեթոդաբանություն

«Օպերացիոնալիզմ» եզրույթն առաջին անգամ գործածվել է XX դարում՝ 1920-ական թթ., Հարվարդի ֆիզիկոս Պ. Ու. Բրիջմանի «Ժամանակակից ֆիզիկայի տրամաբանությունը» աշխատության մեջ: Վերջինս նշել է, որ գիտական տերմինաբանությունը պետք է լինի բացարձակապես օբյեկտիվ և ճշգրիտ, և բոլոր հասկացությունները պետք է սահմանվեն կատարված գործողությունների առումով: Այս տեսակի սահմանումը կոչվում էր գործառնական: Օպերացիոնալիզացիան հոգեբանության մեջ երկար չտևեց մասամբ այն պատճառով, որ հայեցակարգի և գործողությունների մի շարքի հավասարումը չափազանց ուժեղ սահմանափակումներ է դնում հայեցակարգի վրա:

Հայեցակարգերի (եզրույթների) օպերացիոնալիզացիան հետազոտության հայեցակարգային ապարատի և դրա մեթոդաբանական գործիքների միջև կապ հաստատելու ընթացակարգն է: Օպերացիոնալիզացիան հոգեբանական կառուցվածքի նկարագրությունն է այն գործողությունների կամ գործառնությունների առումով, որոնք պետք է կատարվեն այն չափելու համար: Օպերացիոնալիզացիան կառուցվում է տեսական ընդհանուր հասկացությունների հիման վրա և տալիս է էմպիրիկ հասկացությունների ձևեր, որոնք հասանելի են դրանց չափման և փորձարկման համար: Ենթադրվում է, որ դա անհրաժեշտ է գիտնականների միջև թյուրիմացություններից խուսափելու համար: Քանի որ օպերացիոնալիզացված հասկացությունները ներառում են էմպիրիկ հղումներ, որոնց շնորհիվ դրանց ամորֆությունը նվազագույնի է հասցվում (Боголюбова 133-135):

Հայեցակարգերի օպերացիոնալիզացիան գիտական հետազոտության պարտադիր փուլ է, որի ժամանակ անհրաժեշտ է կապ հաստատել գիտական աշխատանքում գործածվող հասկացությունների և ցուցանիշների չափման համար ընտրված մեթոդների միջև:

Օպերացիոնալիզացման գործընթացը ներառում է տեսական մոդելի (տեսական կառուցվածքի) հետագա վերափոխումը գործառնականի, որը բաղկացած է ցուցիչներից: «Ցուցիչները գործողության իդեալական օբյեկտներ են (հասկացություններ-ցուցիչներ), որոնք փոխարինում են գործողության իրական օբյեկտներին (երևույթներ-ցուցիչներ)՝ իրականության բեկորներ, որոնք օժտված են չափիչ գործիքների փորձարարական գործառույթներով»:

Օպերացիոնալիզացիան կարելի է նկարագրել քայլ առ քայլ՝ վերացական մակարդակից մինչև առավել որոշակի՝ տեսական կառուցվածքի, ցուցանիշների, փոփոխականների, գնահատականների հետևողական նկարագրության միջոցով.

- տեսական կառուցվածք - սովորաբար վերացական է և չի կարող ուղղակիորեն չափվել.
- ցուցիչներ - երևույթներ, որոնք կազմում են կառուցվածքը.
- փոփոխականներ - ցուցիչների բաղադրիչներ, որոնք կարելի է չափել.
- գնահատում - փոփոխականների չափման հնարավոր մեթոդներ (Боголюбова 18):

Հետագա քննարկումները

Նպատակային դիրքորոշումների կարևորագույն բաղադրիչը նպատակադրումն է: Նպատակադրման ազատությունը սահմանափակվում է փոխազդեցության սուբյեկտի՝ փոխակերպիչ գործունեություն կրողի կառուցվածքով: Այս գործընթացն անբաժանելի է սուբյեկտից և ունի անհատական բնույթ: Հետևաբար սուբյեկտի բոլոր բնութագրերը, հատկապես՝ սոցիալական բնութագրիչները, ինչպիսիք են սոցիալական դիրքը, կարգավիճակը, դերը և այլն, որոշում են նպատակադրման բովանդակությունը: Նպատակը՝ որպես շրջակա աշխարհի վրա ազդեցության ծրագիր, որոշվում է ոչ թե վերացական մարդու, այլ անձի կողմից, ընդ որում՝ անձը որպես որոշակի նորմերի և մշակույթի կրող: Գիտակից «ես»-ը, լինելով անձնավորության էությունը, սահմանափակում է նպատակադրման ազատությունը (Ерохина 32-36):

Նպատակադրումը՝ որպես գործունեության փոխազդեցության իդեալական կողմ, գիտակցության գործունեությունն է՝ իդեալական տեղեկատվական կառույցի ստեղծում, դրա զուգակցումը օբյեկտի իրական կառուցվածքների և նախկինում ստեղծված իդեալական մոդելների հետ, դրա գնահատումը «ես»-ի գիտակցման միջոցով, դրա օբյեկտիվացման միջոցների սահմանում:

Որպես գիտակցության գործունեության իդեալական գործընթաց՝ նպատակադրումն ընթանում է հաղորդակցության ձևով: Այն ենթադրում է նոր հարաբերություններում օբյեկտի ներգրավումը, որը որոշվում է մարդու զարգացման նպատակներով, հետևաբար հենց օբյեկտի վերանախագծում, նրա կառուցվածքի ու էության փոփոխություն՝ նշված նպատակներին համապատասխան: Նպատակին հասնելու գործընթացը նյութական գործընթաց է, որը իրականանում է արտաքին օբյեկտների վրա ազդեցության նյութաառարկայական ձևով, այն իդեալական ծրագրի նյութական մարմնավորումն է (Власова 109):

Սակայն նպատակին հասնելու գործընթացը չի կարող սահմանափակվել միայն նյութական գործընթացով: Եթե նպատակադրումը նյութական օբյեկտի անցումն է իդեալական գործընթացի, ապա նպատակին հասնելու գործընթացը իդեալական մոդելի անցումն է նյութական փոխակերպման գործընթացի, այսինքն՝ նյութականը և իդեալականը անբաժանելի են որպես գործունեության փոխազդեցության երկու կողմ:

Ըստ Ա. Ս. Օգնևի՝ նպատակը հոգեբանական երևույթ է, դա ցանկալի արդյունքի պատկեր է, որը ճանաչվում և օգտագործվում է խմբի անդամների կողմից որպես իրենց վարքագծի կառավարման հիմնական ուղեցույց: Նպատակն այն է՝ ինչին մենք ձգտում ենք, դա գործունեության կանխատեսված արդյունքի պատկերն է, որի

նվաճումը գտնվում է նպատակի օբյեկտի վերահսկողական գոտում (սա է նպատակի և արդյունքի հիմնական տարբերությունը) (Огнев 115-118):

Հետևաբար, նպատակների պատշաճ սահմանումն առաջին և ամենակարևոր փուլն է՝ ցանկացած գործունեության կանխատեսման համար:

Նպատակի վրա առավելագույն ուշադրության կենտրոնացումը մարդկանց ամենակարևոր որակն է, որով ակնառու արդյունքների են հասնում ցանկացած ոլորտում: Արդյունավետ մարդկանց յոթ հիմնական հմտությունների շարքում Ս. Քովին կարևորում է ցանկացած գործում վերջնական նպատակի պատկերացման հմտությունը, որը թույլ է տալիս հասկանալ, թե ինչի է ձգտում մարդը, օգնում է հասկանալ սեփական անձը և կատարել ցանկացած քայլ ճիշտ ուղղությամբ (Кови 51):

Նպատակը գիտակցելու գործընթացը և արդյունքը կոչվում է նպատակադրում, որը գործունեության ամենակարևոր բաղադրիչներից մեկն է:

Ըստ էության՝ նպատակադրումը նպատակների ձևավորման գործընթաց է, որն իրականացվում է իրավիճակի վերլուծության հիման վրա: Նպատակադրումը անձի կամ կոլեկտիվի կողմից նպատակների ձևավորման գործընթացն է, այն սկսվում է պահանջմունքների մակարդակից, անցնում դրդապատճառների մակարդակ և ամփոփվում է նպատակի մեջ:

Լ. Երոխինան առանձնացնում է նպատակադրման հետևյալ բաղադրիչները՝

- գործունեության արդյունքների կանխատեսում (նպատակի սահմանում և նպատակաստեղծում),
- արդյունքների հասնելու բուն գործունեություն (նպատակի իրականացում),
- ռեֆլեքսիայի փորձ (նպատակի ռեֆլեքսիա և նպատակաշտկում) (Ерохина 35):

Նպատակի ռեֆլեքսիան ներառում է գործունեության նպատակի, մեթոդների, միջոցների, պայմանների և արդյունքների միջև պատճառահետևանքային կապերի հաստատում:

Նպատակների շտկումը նպատակադրման հմտությունների առկայությունն է, որը թույլ է տալիս տիրապետել կառավարման գործընթացներին նպատակին հասնելու սեփական ճանապարհին (սահմանված նպատակի և ստացված արդյունքի միջև անհամապատասխանության վերացում ինչպես նպատակների տարրալուծման /դեկոմպոզիցիա/, այնպես էլ վերջնական փուլում):

Հետազոտության ընթացքում Երոխինան նշել է նպատակադրման հետևյալ բաղադրիչները՝

- մոտիվացիոն-հուզական՝ դրդապատճառների առկայություն, որոնք նպաստում են նպատակների իրականացմանը, որի միջոցով սահմանվում է նպատակի անձնային իմաստը: Նպատակի գիտակցվող նշանակությունը առաջացնում է գործողություն-ների անհրաժեշտություն՝ կապված դրա իրականացմամբ, որոշակի հույզերով: Միևնույն ժամանակ դրական կայուն հույզերը խթանում են նպատակների ստեղծման, ձևավորման և իրականացման գործընթացը,
- ճանաչողական՝ առաջադրանքների համակարգ նպատակադրման վերաբերյալ, նպատակների տեսակները, դրանց սահմանման ուղիները, դրանց հասնելու միջոցները, ուղղման մեթոդներն ու ուղիները,
- տեխնոլոգիական գործունեություն՝ նպատակների ստեղծման և նպատակների ձևավորման հմտությունների որոշակի խումբ (ընդունել, ընկալել, առանձնացնել, ինքնուրույն և գիտակցաբար դնել նպատակներ, տեսնել միջանկյալ նպատակի տեղը հիերարխիայում), նպատակների իրականացում (որոշել մոդելը, նշանակալի պայմաններ նպատակին հասնելու համար, կազմել գործողությունների ծրագիր, որը տվյալ պայմաններում կարող է հանգեցնել նպատակային արդյունքի հասնելուն),
- ռեֆլեքսիվ՝ սեփական գործողությունների վերջնական և միջանկյալ արդյունքների գնահատման, ստացված արդյունքը նպատակի հետ համեմատելու, հնարավոր շեղումների պատճառահետևանքնային կապերի բացահայտում,

սեփական հնարավորությունների և նպատակին հասնելու համար անհրաժեշտ ջանքերի համադրման կարողություն,

● անձնային՝ մոբիլություն (նպատակին հասնելու փոփոխվող պայմաններին ժամանակին արձագանքելու, գործողությունների ծրագրի թույլ օղակը հայտնաբերելու և շտկելու ունակություն), ինքնակարգավորում (նպատակադրման գործընթացը կամային ջանքերով ապահովելու անհատական կարողություն), պատասխանատվություն (գործունեության արդյունքների համար պատասխանատվություն ստանձնելու ունակություն), նախաձեռնություն (նպատակադրման իրականացման գիտակցված անհրաժեշտություն) (Ерохина 36):

Եթե խոսենք նպատակի մասին, ապա պետք է նշել, որ տարբեր հեղինակներ փորձել են մեկնաբանել նպատակի ստեղծման, նպատակադրման գործընթացները՝ օգտագործելով սեփական կոնցեպտուալ համակարգը:

Այսպես՝ դեռևս 1916թ. իր զեկույցում Ի. Պավլովը նշում է «նպատակի ռեֆլեքս» հասկացությունը: Պավլովի ստեղծագործության մեջ առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում նրա «Նպատակի ռեֆլեքս» աշխատությունը (1916), որը նա վերագրել է մարդու բնածին հատկությունների կատեգորիային, նյարդային համակարգի հիմնական գործունեությանը:

Գիտնականը եկել է մարդկանց վարքագծի դիտարկման և վերլուծության հիման վրա հատուկ «նպատակի ռեֆլեքս» ստեղծելու անհրաժեշտության գաղափարին:

Պավլովը սահմանեց «նպատակի ռեֆլեքսը» որպես որոշակիորեն գրգռիչ հանդիսացող օբյեկտին տիրապետելու ձգտում: Նա «նպատակի ռեֆլեքսը» համարել է վարքի կարևոր գործոն, որպես կյանքի կարևորագույն ստիմուլի դրսևորում:

Պավլովը կարծում էր, որ ամբողջ կյանքը մենք ապրում ենք հենց նպատակի ռեֆլեքսի հիման վրա կամ հասնում ենք մեր նպատակներին, կամ դրանք դառնում են անհասանելի և անցնում են մեկ օբյեկտից մյուսին:

Հոգելեզվաբանության մեջ նպատակային դիրքորոշումը քննարկվել է Մ. Բախտինի հայեցակարգում՝ դրանով իսկ բացատրելով խոսքի կառուցման և իմաստի արտահայտման ժանրերի առանձնահատկությունները (Клинк 64):

Որպես կանոն, նպատակը փիլիսոփայության, հոգեբանության և մանկավարժության մեջ դիտարկվում է հենց նպատակադրման գործընթացը ուսումնասիրելու և նախագծելու համատեքստում:

Այն առանձնացնում է նպատակի և նպատակների սահմանման հասկացություններին նվիրված ժամանակակից հետազոտությունների մեծ մասը:

Այսպես՝ Ա. Ա. Չունաևան կարծում է, որ մարդու գործունեության կարգավորման գործընթացը զարգանում է հետևյալ բաղադրիչների միջոցով՝ պահանջմունքներ (հետաքրքրություններ) - դիրքորոշումներ - դրդապատճառներ - մտադրություններ - նպատակներ: Ա. Ի. Յացենկոյի հայեցակարգում մարդկային գործունեության պայմանավորումը իրականացվում է հետևյալ գծով՝ անհրաժեշտություն - պահանջմունք - հետաքրքրություն - վերացական նպատակ - խնդիր - կոնկրետ նպատակ: Յա. Ս. Տուրբովսկոյը և Վ. Պ. Պրովոտորովը իրենց հերթին տալիս են նպատակադրման բանաձև՝ կառուցվածքային հետևյալ բաղադրիչներով՝ պահանջմունք - նպատակ - դրդապատճառ - միջոց - արդյունք (Чунаева 51):

Նույնիսկ ավելի մանրամասն տարբերակ է անհատի և հասարակության սոցիալական գործունեության մեխանիզմի մոդելը, որն առաջարկել է Ի. Վ. Բեստուժև-Լադան՝ սոցիալական արժեքներ (այն ամենը, ինչ սոցիալական նշանակություն ունի մարդկանց համար) - պահանջմունքներ (արժեքներ սպառելու ձգտում և կարողություն) - հետաքրքրություններ (պահանջմուքնների գիտակցում) - դրդապատճառներ (գիտակցական կարիքների հիման վրա գործելու ձգտում) - կողմնորոշում (դեպի համապատասխան գործողությունը) - դիրքորոշում (կողմնորոշման կոնկրետացում) - նպատակ (որոշում այն մասին, թե ինչ պետք է

արվի, ինչ պետք է ձեռք բերվի ձեռնարկված գործունեության շրջանակում), գործունեությունը սկսելու փաստացի որոշումը, վերջապես բուն գործունեությունը, այսինքն՝ գործողությունները՝ ուղղված պահանջմունքների բավարարմանը և նպատակին հասնելուն (Бестужев-Лада 42):

Գրականության մեջ առավել հայտնի տեսությունը նպատակադրման և դրա իրականացման գործողությունների վերաբերյալ պատկանում է Հ. Հեքհաուզենին և Պ. Հոլվիցերին ու հայտնի է «Ռուբիկոն» մոդել անվամբ:

Հեղինակները ելնում են նրանից, որ գործունեության մեջ խոչընդոտների ի հայտ գալու դեպքում կամքն ամենակարևոր դերն է խաղում: Ռուբիկոնյան մոդելը հաճախ կոչվում է «գործողության փուլային մոդել», քանի որ այն ներառում է չորս հիմնական փուլեր՝ 1) մոտիվացիոն ընտրության փուլ սկզբում, 2) գնահատում՝ գործողությունների ավարտին, 3) նպատակադրման կամային փուլ, 4) գործողության կատարում (Heckhausen 1-9):

Նպատակադրման առավել հայտնի և պրակտիկ տեսությունը պատկանում է Է. Լոկին և Գ. Լաթամին:

Է. Լոկը կարծում էր, որ գործունեության մեր մոտիվացիայի հիմնական աղբյուրը կարելի է բնութագրել կոնկրետ նպատակին հասնելու տեսանկյունից: Նպատակը կախված է նրանից, թե ինչ ենք մտադիր անել մոտ ապագայում (Latham 225):

Այս տեսության շրջանակներում կատարված ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ մարդիկ, որոնք ունեն կոնկրետ նպատակներ, ավելի արդյունավետ են գործում, քան նրանք, ովքեր չունեն դրանք, ինչպես նաև կոնկրետ նպատակներն ավելի ուժեղ դրդապատճառներ են, քան ավելի դիֆուզ նպատակները, դժվար հասանելի նպատակներն ավելի ուժեղ դրդապատճառներ են, քան հեշտ իրագործվող նպատակները, և, վերջապես, չափազանց դժվար նպատակները կարող են բացասական ազդեցություն ունենալ մոտիվացիայի և արդյունավետության վրա:

Մեր կատարած հետազոտության արդյունքում, որը ներառում է տեսական գրականության վերլուծություն, փորձագիտական հարցումներ, ֆոկուս խումբ քննարկումներ և այլն, մենք կարող ենք ներկայացնել «նպատակային դիրքորոշում» հասկացության օպերացիոնալ հետևյալ պատկերը (տես՝ գծապատկեր 1):

Գծապատկեր 1. Նպատակային դիրքորոշումների կառուցվածքային բաղադրիչների համակարգը

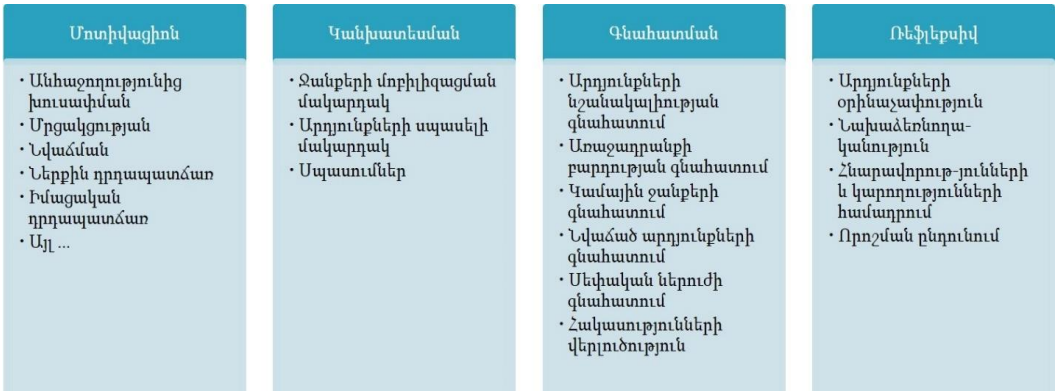

Եզրակացություն

Առհասարակ նպատակային դիրքորոշումը տարբեր կիրառություններ ունի ռուսական և ամերիկյան գրականության մեջ: Այսպես՝ ռուսական գրականության մեջ այն կիրառվում է որպես կոնկրետ նպատակին ուղղված գործողությունների պատրաստականություն, մինչդեռ ամերիկյան գրականության մեջ այն դիտարկվում է նպատակադրման գործընթացում՝ մանրամասն վերլուծության ենթարկվելով մոտիվացիոն տարբեր տեսությունների շրջանակներում: Ի վերջո գործունեությունը նպատակադրման և նպատակին հասնելու միասնությունն է: Նպատակադրումը նյութական օբյեկտի անցումն է իդեալական գործընթացի, սուբյեկտի կողմից իդեալական մոդելի կառուցումը: Նպատակի հասնելու գործընթացը իդեալական մոդելի անցումն է նյութական գործընթացի, առարկայի կողմից նյութական օբյեկտի փոխակերպումը:

Գործունեության արդյունքների կանխատեսումը ներառում է նպատակների սահմանում՝ նպատակի պատկերի ձևակերպում՝ որպես վերջնական ցանկալի արդյունք, ինչպես նաև նպատակի ստեղծում - վերջնական նպատակի տարրալուծում, նպատակին հասնելու համար ապագա գործունեության պայմանների ախտորոշում, իդեալական և նյութական ինֆորմացիաների սահմանազատում:

Արդյունքին հասնելու բուն գործունեությունը (նպատակի իրականացումը) որոշվում է նպատակին հասնելու պայմաններով, գործիքակազմով, ձևերով և միջոցներով, որոնք ընտրում է անձը՝ այս գործունեության հաջողության համար սահմանված չափանիշներին և նպատակադրման փորձին համապատասխան:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Heckhausen, Jutta, and Heinz Heckhausen. «Chapter 1:Motivation and action: Introduction and overview». *Motivation and action*. Cambridge University Press. 1–9.
2. Latham, Gary, and Edwin Locke. «Self-Regulation Through Goal Setting Organizational Behavior And Human Decision Performances» 50, 1991,
3. Асмолов, Александр. О месте установки в структуре деятельности. Изд-во МГУ, Москва, 1976.
4. Бестужев-Лада, Игорь. Нормативное социальное прогнозирование. Наука, Москва, 1987, стр. 42
5. Бжалава, Иосиф. Установка и поведение. Знание, Москва, 1968.
6. Боголюбова, Ольга, и Елена Дьяченко. /Под науч. ред. Н.С. Глуханюк. Экспериментальная психология: Курс лекций. Изд-во ФГАОУ ВПО «Рос. гос. проф.-пед. ун-т», Екатеринбург, 2010.
7. Власова, Елена. «Целеполагание и целедостижение: сущностные характеристики деятельностного процесса», Россия и АТР 2002 № 3, стр.102-111.
8. Ерохина, Людмила. Целеполагание как процесс самостоятельного и осознанного выдвижения целей деятельности учащихся. Инновационные проекты и программы в образовании 2012/1, стр. 32-36.
9. Клинк, Евгения. Средства формирования целевой установки информирования в текстах имиджевых статей // Филология и человек. – 2016, № 2, – стр.. 79-88.
10. Кови, Стивен Р. Семь навыков высокоэффективных людей: мощные инструменты развития личности. «Альпина Паблишер» Москва, 2017.
11. Огнев, Александр. Организационное консультирование в стиле коучинг. Речь, Санкт-Петербург, 2003.
12. Пантюхин, Сергей. «Цель в концепциях регуляции деятельности». Западно-Сибирский педагогический вестник 2014, стр.. 46-55:

13. Прангишвили, Александр. Исследования по психологии установки. Мецниереба, Тбилиси, 1967.

14. Чунаева, Арина. Категория цели в современной науке и ее методологическое значение (цель и деятельность). Изд-во ЛГУ, Санкт-Петербург, 1979.

WORKS CITED

1. Asmolov, Aleksandr. Deyatel'nost' i ustanovka [Activity and Attitude]. Izd-vo MGU, Moskva, 1979. (In Russian)

2. Bestuzhev-Lada, Igor'. Normativnoye sotsial'noye prognozirovaniye [Normative Social Forecasting]. 214 s, 42 Nauka, Moskva, 1987. (In Russian)

3. Bzhalava, Iosif. Ustanovka i povedeniye [Attitude and Behavior]. Znaniye, Moskva 1968. (In Russian)

4. Bogolyubova, Ol'ga, i Yelena D'yachenko. /Pod nauch. red. N.S. Glukhanyuk. Eksperimental'naya psikhologiya: Kurs lektsiy [Experimental Psychology: Course of Lectures.]. Izd-vo FGAOU VPO «Ros. gos. prof.-ped. un-t», Yekaterinburg, 2010. (In Russian)

5. Vlasova, Yelena. «Tselepolaganiye i tseledostizheniye: sushchnostnyye kharakteristiki deyatel'nostnogo protsessa» [Goal Setting and Goal Achievement: Essential Characteristics of the Activity Process”], Rossiya i ATR 2002 № 3, ss.102-111. (In Russian)

6. Yerokhina, Lyudmila. Tselepolaganiye kak protsess samostoyatel'nogo i osoznannogo vydvizheniya tseley deyatel'nosti uchashchikhsya. Innovatsionnyye proyekty i programmy v obrazovanii [Goal Setting as a Process of Independently and Consciously Setting Goals for Students’ Activities. Innovative Projects and Programs in Education] 2012/1 ss. 32-36. (In Russian)

7. Klink, Yevgeniya. Sredstva formirovaniya tselevoy ustanovki informatsii v tekstakh imidzhevykh statey // Filologiya i lyudi. [Means of Forming the Target Setting of Information - in the Texts of Image Articles // Philology and Human] (in Russian).

8. Kovi, Stiven R. Sem' navykov vysokoeffektivnykh lyudey: Moshchnyye instrumenty razvitiya lichnosti [The Seven Habits of Highly Effective People: Powerful Tools for Personal Development]. «Al'pina Pablisher» Moskva, 2017. (In Russian)

9. Ognev, Aleksandr. Organizatsionnoye konsul'tirovaniye v stile kouching [Organizational Consulting in Coaching Style.]. Rech', Sankt-Peterburg, 2003. (In Russian)

10. Pantyukhin, Sergey. «Tsel' v kontseptsiyakh regulyatsii deyatel'nosti» [Goal in Concepts of Activity Regulation.”]. Zapadno-Sibirskiy pedagogicheskiy vestnik 2014, ss. 46-55. (In Russian)

11. Prangishvili, Aleksandr. Issledovaniya po psikhologii ustanovki [Research in Attitudinal Psychology]. Metsniyereba, Tbilisi, 1967. (In Russian)

12. Chunayeva, Arina. Kategoriya tseli v sovremennoy nauke i yeye metodologicheskoye znacheniye (tsel' i deyatel'nost') [The Category of Goal in Modern Science and its Methodological Significance (Goal and Activity)]. Izd-vo LGU, Sankt-Peterburg, 1979. (In Russian)

OPERATIONALIZATION, STRUCTURE AND MAIN COMPONENTS OF THE CONCEPT «TARGET-ATTITUDE»

NAIRA HARUTYUNYAN
Armenian State Pedagogical University after Kh.Abovyan,
Faculty of Education Psychology and Sociology,
Chair of Developmental and Educational Psychology, Lecturer,
Yerevan, the Republic of Armenia

The purpose of the article is to analyze the problem of an individual's target-attitudes, to develop algorithms for determining their content components and developing an operational composition. This goal can be achieved with the help of the following tasks: since the concept is difficult to understand and define, it has different interpretations and conceptual orientations in Western and Russian literature, thus an important task is to define the above-mentioned concept and emphasize all the essential aspects. Adhering to the opinion of the concept`s author A. Asmolov, the next task is to carry out a meaningful interpretation of the concept of "target-setting", give the components` contexture, an algorithm of indicators and a variables` system. To solve these problems, the concept was operationalized and interpreted. The article presents in detail the procedure for establishing a connection between the conceptual apparatus of target attitudes and their methodological tools, as a result of which the component aspects of the concept, their indicators and variables are highlighted. The stages of operationalization are clarification of the concept from the point of view of the theory in which it is included, clarification of its place in the structure of this theory and connection with other concepts.

As a result, the author presents targets through a system of four groups of components and their subcomponents. Motivational, predictive, evaluative and reflective blocks were identified as the main components.

Keywords: *Target attitude, operationalization of the concept, goal-setting, hierarchy of attitudes, semantic attitude, operational attitude, reflection*.

ОПЕРАЦИОНАЛИЗАЦИЯ, СТРУКТУРА И ОСНОВНЫЕ КОМПОНЕНТЫ ПОНЯТИЯ «ЦЕЛЕВАЯ УСТАНОВКА»

НАИРА АРУТЮНЯН
преподаватель кафедры психологии развития и образования
факультета психологии образования и социологии
Армянского государственного педагогического
университета им. Х.Абовяна,
г. Ереван, Республика Армения

Цель статьи – проанализировать проблему целевых установок индивида, разработать алгоритмы определения их содержательных компонентов и разработки операционального состава. Данной цели можно достичь с помощью следующих задач: поскольку данное понятие сложно для понимания и определения и имеет различную трактовку и концептуальную направленность в западной и российской литературе, то важной задачей является дать определение вышеупомянутому понятию, подчеркнуть все его существенные аспекты. Исходя из мнения автора концепции, подхода Асмолова, поставлена следующая задача: осуществить

осмысленную интерпретацию понятия «целевая установка», дать состав его компонентов, алгоритм показателей и систему переменных. Для решения указанных задач была проведена операционализация и интерпретация концепции. В статье подробно представлена процедура установления связи между понятийным аппаратом целевых установок и их методическим инструментарием, в результате чего выделяются составные аспекты понятия, их показатели и переменные. Этапами операционализации являются уточнение понятия с точки зрения теории, в которую оно включено, выяснение его места в структуре этой теории и связи с другими понятиями.

В результате исследования автор представляет целевые установки через систему четырех групп компонентов и их подкомпонентов. В качестве основных компонентов были выделены мотивационный, прогнозирующий, оценочный и рефлексивный блоки.

Ключевые слова: *целевая установка, операционализация понятия, целеполагание, иерархия установки, семантическая установка, операциональная установка, рефлексия*.